

ВІДОБРАЖЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ НАРАТИВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДІЯЛЬНОСТІ УВО ТА ОУН У 1920–1930-х рр.

© Футала В.П., 2012

Проаналізовано праці представників зарубіжного українства, присвячені українському праворадикальному рухові міжвоєнної доби ХХ ст. Виділено основні напрями досліджень, персоніфіковано внесок істориків у вивчення теми, з’ясовано тенденції і закономірності збагачення історичних знань про націоналістичні об’єднання – УВО та ОУН.

Analyzed the work of representatives of foreign Ukrainians, Ukrainian dedicated right-movement inter-war era of the twentieth century. The basic directions of research, historians personified contribution to the study of themes, trends and patterns found enrichment of historical knowledge about the nationalist associations – UVO and OUN.

Після Другої світової війни радикально-націоналістичний рух почав активно вивчатися в українських емігрантських центрах. Саме там був створений основний масив історіографічних фактів, які розкривали широке коло питань становлення й діяльності УВО, ідейні та організаційні засади націоналізму, політична практика ОУН, біографії видатних діячів націоналістичного руху тощо. В історіографічному аспекті ці питання фрагментарно порушили М. Мандрик [1, с. 39–49], О. Марущенко і Н. Надурак [2], М. Посівнич [3, с. 18–21] та деякі інші автори. Проте комплексне дослідження актуальної наукової проблеми відсутнє.

Мета роботи – показати внесок представників української діаспори у вивчення ідеології і практики руху українських націоналістів міжвоєнного двадцятиліття, виявити питання, які не знайшли глибокого висвітлення чи взагалі не порушувалися, з’ясувати причини розбіжностей у поглядах дослідників на окремі моменти діяльності УВО та ОУН.

Аналіз історіографічних джерел засвідчує, що з історії УВО найвивченішими є питання про передумови створення Організації та її революційної діяльності. Серед великого розмаїття літератури переважають праці мемуарного і напівмемуарного характеру. Лише З. Книш написав щонайменше двадцять книг. Їх автори, які були безпосередніми учасниками підпільно-революційної боротьби, відтворили реальну картину українсько-польського протистояння у міжвоєнний час, описали численні факти силових форм боротьби військовиків з польською владою, показали успіхи і втрати Військової організації у цьому протиборстві. Особливістю історичної літератури є те, що в ній значне місце відведено питанням персоніфікації.

Окремі дослідники зробили спробу показати роботу УВО в українських культурно-освітніх і господарських установах. Цей напрям діяльності Військової організації розглядався не як самоціль, а як перший ступінь підготовки українського народу до вищих політичних завдань [4, с. 367]. Немало уваги присвячено з’ясуванню суті стратегії і тактики УВО. Так, на думку В. Мартинця, Організація повинна була продовжувати до слушного часу боротьбу збройними методами, підтримуючи на українських землях революційний стан, інше важливе завдання – відплата і самооборона. Тактику і методи боротьби УВО автор порівнював з революційною діяльністю ірландських сінфайєрів і Польської соціалістичної партії під проводом Ю. Пілсудського [5, с. 25, 168]. О. Бойдуник наголосив: саботажі й терор були не основними, а похідними завданнями УВО [4, с. 359]. Деякі іншими є погляди дослідників на проблему взаємовідносин УВО з легальним політичним табором. Зокрема, П. Мірчук, не заглиблюючись у суть питання, відзначив деструктивний, шкідливий вплив на самостійницький рух українських політичних партій. Противагою цьому впливу, на його думку, могла бути лише націоналістична ідеологія й організація, розрив з легалізмом та угодовщиною [6, с. 47].

Менш критичним у своїх оцінках був З. Пеленський, який, навівши низку прикладів співпраці Військової організації з легальними партіями, зауважив: “УВО фактично розуміла себе як збройне рама, як бойовий загін тільки усієї тогочасної назверхньої західноукраїнської установки” [7, с. 506].

Інший діяч націоналістичного руху С. Ленкавський у неопублікованих працях, написаних у перші повоєнні роки, і становлять єдиний внутріорганізаційний вишкільний курс (вперше оприлюднені 2002 р. завдяки пошуковій роботі О. Сича), виділив два періоди в діяльності УВО: 1-й – 1920–1923 і 2-й – 1923–1929 рр. На першому етапі військовики здійснювали тактику негачії – “заперечення насильника, польського окупанта”. Після 1923 р. УВО перейшла до тактики ізоляції (відокремлення). Йшлося про те, щоб “будувати державу в державі, тобто творити власне життя в незалежності від чужої держави” [8, с. 65–66, 149]. Дещо відмінною з погляду хронологічних меж, але близькою за змістом є періодизація історії УВО, запропонована З. Книшем. 1920–1922 рр. він характеризував як “революційно-військовий”, а 1922–1931 рр. – як “революційно-політичний” періоди діяльності Військової організації [9, с. 3341]. Зауважимо, що періодизацією З. Книша послуговуються окремі сучасні дослідники (зокрема, київський архівіст А. Кентій).

В історичній літературі зроблено спробу вивчити внутрішню будову Військової організації. Дослідники переважно відтворили її загальну структуру, проте нез’ясованим залишається питання про точну назву керівних органів УВО. Бракує відомостей про діяльність її Політичної колегії. Скупі дані про неї як дорадчий орган Крайової команди подав З. Книш. Він зазначив, що ця ланка Військової організації виникла спонтанно у той час, коли Крайовим комендантом був А. Мельник, проіснувавши до кінця діяльності УВО [10, с. 78]. Про “Політколегію” як орган, що перебрав функції Начальної команди УВО після залишення Коновальцем поста керівника Організації (осінь 1923 р.), писав П. Мірчук [6, с. 38]. Нарешті, З. Пеленський навів факт існування при Верховній команді УВО з 1920 р. Політичної колегії, яка складалася з представників трудової (УНТП) і радикальної (УСРП) партій [7, с. 505].

Нелегким для дослідників виявилось питання про персональний склад керівних органів УВО. Розбіжностей у відомостях, що подали автори, дуже багато. Так, скажімо, П. Мірчук назвав 14 членів першого складу Начальної команди (станом на 1921 р.) [6, с. 21–22], а З. Книш нарахував приблизно 9 осіб [11, с. 293]. Якщо, згідно з даними П. Мірчука, у той час начальником штабу УВО був Б. Гнатевич, а бойовим референтом М. Саєвич, то, на думку З. Книша, ці посади обіймали відповідно Ю. Отмарштайн і С. Федак [9, с. 3340]. Подібних прикладів можна навести чимало. Незаперечним є одне: цей аспект проблеми потребує подальших наукових розвідок.

Окремий блок історіографічних джерел становить дослідження ідеології українського націоналізму. Першу синтетичну і порівняльну студію на цю тему зробив Ю. Бойко. У 1951 р. побачила світ його книга [12], в якій у концентрованій формі охарактеризовано головні елементи націоналістичного світогляду, виділено фундаментальні розбіжності, що дають підстави відмовитися від шляху формальних аналогій у популярному ототожненні націоналізму з нацизмом і фашизмом. Ю. Бойко був далеким від того, щоб підміняти організований націоналізм донцовством, хоча віддавав належне творцю ідеології “чинного націоналізму”.

Гостра міжпартійна боротьба в українських емігрантських колах спонукала В. Мартинця написати ґрунтовну працю, завданням якої було, по-перше, розмежувати публіцистику Донцова та ідеологію українського організованого націоналізму, і, по-друге, показати, що причиною розколу в ОУН були не тільки “персональні амбіції, але й значні ідеологічні різниці” [13]. Автор переконував своїх опонентів, що Донцов не був ідеологом ОУН хоча б тому, що його “Націоналізм” з’явився у 1926 р., тобто тоді, коли на західних землях України і в еміграції вже існували націоналістичні організації, які 1927 р. створили Провід українських націоналістів і невдовзі злилися в ОУН [13, с. 28]. Взаємодію українського націоналізму і донцовства дослідник коротко охарактеризував так: український організований націоналізм в одному випадку йшов разом із Донцовим, у другому – проти нього, а в третьому – зовсім окремо, займаючись проблемами, які Донцов не порушував. Ідеологи радикального націоналізму самостійно розробляли питання українсько-польських стосунків, соборності України, стратегії і тактики організованого визвольного руху, зокрема ідеологію, програму й тактику ОУН [13, с. 36–40].

Праці Ю. Бойка і В. Мартинця дали поштовх для творчих пошуків нової генерації дослідників, наукових дискусій. Протягом 1960-х рр. було опубліковано низку робіт, присвячених комплексному дослідженню та критичному осмисленню українського націоналізму загалом як політичного руху та політичної системи. Так, Т. Лапичак розглядав націоналізм переважно у партійному розумінні і піддав критиці положення, на які робила наголос націоналістична пропаганда – “на крицю, граніт і сталь, ніж на розум, шляхетність...”. Автор негативно оцінив попередній етап націоналізму за його універсалізм, догматизм, нетерпимість до інших політичних груп, своєрідну самоізоляцію, абсолютизацію понять, відкидання реальних життєвих обставин. На його думку, не можна націоналізм та його засади сприймати як догму, аксіому, що не піддається аналізу та логічному осмисленню, як певне трансцендентне поняття, незалежне від людини [14]. Інший публіцист Ю. Пундик розглядав націоналізм як філософію життя, наголошуючи на пріоритетності ідеологічних аспектів, переродженні внутрішнього світу українця, мобілізації вольових зусиль для майбутньої революційної боротьби, спростовуючи при цьому критичні зауваження щодо відсутності практичного спрямування ОУН. Автор високо оцінив ідеї Д. Донцова, який, на його думку, глибоко проаналізував духовні передумови для політичного визволення та державного існування нації [15].

Ідеологічної проблематики торкалися А. Білинський, Т. Гунчак, В. Маркусь, Р. Паклен (Р. Бжеський) та ін. Варто зазначити, що окремим працям властиві тенденційність та пересмикування фактів. Так, розглядаючи світоглядно-ідеологічні підстави боротьби українських націоналістів, Р. Паклен зробив висновок про відсутність “правильного світогляду”, оскільки “...майже увесь український рух від моменту т. зв. “відродження” є частково сновиганням без жодного світогляду, а частково – шуканням навпомацки загубленого власного шляху і власного світогляду” [16, с. 2]. Дослідник звинуватив творців націоналістичної ідеології у схильності впадати у крайнощі, невмінні зорієнтуватися у тодішніх концепціях, свідомому униканні фундаментальних досліджень з історії філософії, творів публіцистики різних напрямів.

Значний дослідницький інтерес становлять праці безпосередніх учасників націоналістичного руху (передусім П. Мірчука, З. Книша і Л. Ребета), у яких осмислюється минуле ОУН та деякі трансформаційні процеси в ідеологічних засадах. У суперечці з політичними опонентами автори рішуче заперечували безпосередній вплив доктрин італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму на ідеологію ОУН, наголошували на своєрідності українського визвольного руху [6, с. 112–115, 126–139; 17, с. 27–32; 18, с. 9–13].

На окрему увагу заслуговує науковий доробок професора І. Лисяка-Рудницького. На відміну від переважної більшості учених української діаспори, він був політично нейтральним, а свої погляди визначав як ліберальні. У 1966 р. в “Енциклопедії українознавства” вперше опублікована його знаменита стаття “Націоналізм”, а 1973 р. у книжковому форматі з’явилася збірка статей “Між історією та політикою”. На початку 1990-х рр. львівський історик Я. Грицак упорядкував архів ученого і за допомогою Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика в Едмонтоні (Канада) видав у 1994 р. двотомник його творів під назвою “Історичні есе”. Віддаючи данину західній традиції, І. Лисяк-Рудницький кваліфікував український націоналізм як “інтегральний”, вважав, що цей політичний рух, хоч і був “явищем генетично самостійним”, у своєму розвитку зазнавав впливів з боку відповідних чужоземних зразків [19, с. 78; 20, с. 251–252]. Водночас учений не схильний був ототожнювати його з нацизмом і фашизмом. “Найближчих родичів українського націоналізму, – писав він, – слід шукати не так у німецькому нацизмі чи італійському фашизмі – продуктах індустріальних і урбанізованих громадянств, як скоріше серед партій цього типу в аграрних економічно відсталих народів Східної Європи: хорватські усташі, румунська Залізна Гвардія, словацькі глінківці, польський ОНР (Obóz Narodowo-Radykalny) тощо” [20, с. 251]. На думку Лисяка-Рудницького, існував цілий комплекс соціально-економічних і політичних причин, що створили передумови для появи українського “інтегрального націоналізму”: господарський застій, безробіття інтелігенції, аграрне перенаселення, адміністративне свавілля польської влади на етнічних українських землях і водночас – неефективність традиційних легальних українських партій, становище українців у СРСР тощо.

Історики української діаспори великої ваги надавали питанню організаційного становлення ОУН. Передісторію революційного націоналізму вони зобразили як логічний процес зародження, функціонування та консолідації розрізнених націоналістичних сил в еміграції та на західних українських землях. При цьому зазначалося, що об'єднавчий рух відбувався у гострих суперечках, адже йшлося про характер нової організації, її тактику та методи діяльності. Не випадково С. Ленкавський констатував: Перший конгрес українських націоналістів “був першою широкою конфронтацією однодумців, що гуртувалися у віддалених одне від одного середовищах” [21, с. 409].

Дослідники звернули найбільшу увагу на підпільно-революційну діяльність ОУН. Насамперед слід відзначити праці П. Мірчука, у яких зібрано великий фактологічний матеріал і, що дуже важливо, здійснено “розконспірацію” руху українських націоналістів [6, с. 117–153, 231–480; 22, с. 45–67]. Автор показав різні форми діяльності націоналістичної організації у контексті концепції перманентної революції, важливою ланкою якої була бойова робота, наголосив на зміні тактики ОУН від початку 1933 р.: “екси” були припинені і уся активність спрямована на індивідуальний терор проти представників польської адміністрації та їх прислужників, а також проти пропагандистів “радянوفільства”. Цінними є книги З. Книш, які висвітлюють деталі бойових акцій ОУН, з великою точністю передають перебіг слідства і судових процесів над учасниками терористичних дій [23–25]. Цей аспект проблеми частково розкрито також у працях Л. Ребета, В. Макара, М. Коржана, М. Капустянського та ін.

Однак ідейні розбіжності авторів, належність їх до різних партійно-політичних таборів позначилися на їхніх оцінках окремих бойових дій ОУН. Так, З. Книш стверджував, що саботажну акцію 1930 р. підготувала частина тодішньої Крайової езекутиви ОУН через підреферентуру юнацтва без відома Проводу українських націоналістів і супроти волі Крайового провідника Ю. Головінського [26, с. 95, 170–172; 17, с. 134]. Такий погляд рішуче відкинув П. Мірчук, але навіть недостатньо аргументів, щоб спростувати твердження свого опонента [6, с. 244].

Один із трагічних моментів в історії ОУН – справа з т. зв. “архівом Сеника”. Першим торкнувся цієї проблеми В. Мартинець, зауваживши: документи ОУН, які чеська поліція захопила у 1933 р., були “другоступеневої вартости” [5, с. 12]. З Мартинцем не погодився П. Мірчук. На його думку, в “архіві Сеника” були документи, які стосувалися дуже важливих організаційних справ: склад керівних органів ОУН, список її експозитур за кордоном, повідомлення про фінансові справи ПУН, протоколи засідань Проводу, кореспонденції його членів, звіти КЕ ОУН тощо. На переконання автора, дві з половиною тисячі таємних документів УВО і ОУН (418 оригіналів і 2055 копій) передав у руки польської поліції хтось із співробітників ПУН. П. Мірчук висловив здогад, що це міг зробити Ярослав Барановський [6, с. 378–382; 22, с. 54–63]. Полярно протилежного погляду дотримувався З. Книш, який стверджував: 1) перед Варшавським процесом ОУН не було одного загального архіву Організації, як і окремих архівів провідних діячів; найважливіші документи зберігалися в Є. Коновальця у Женеві й Римі; 2) “архів” був сфабрикований польськими спецслужбами; його автентичність заперечив захист підсудних; 3) вірогідно, т. зв. “архіву Сеника” сьогодні не існує, він був спалений ще до початку Другої світової війни [27, с. 153–166].

Актуальними були і залишаються питання внутрішнього розвитку ОУН. Історики досягли певних успіхів у вивченні устрою Організації [6, с. 119–121, 437–438; 18, с. 17–22; 9]. Проте невирішеним до кінця залишається питання про керівний склад виконавчого органу ОУН на ЗУЗ із 1929 до 1939 рр. За даними П. Мірчука, першим Провідником ОУН у краї був Б. Кравців. Після нього цей пост обіймали послідовно Ю. Головінський, С. Охримович, С. Нижанківський, І. Габрусевич, Б. Кордюк, С. Бандера, Л. Ребет, М. Тураш і В. Тимчій-Лопатинський [22, с. 39–46]. До переліку керівників ОУН, складеного М. Прокопом, не потрапили Охримович, Нижанківський і Габрусевич. Натомість автор зарахував до цієї когорти Б. Гнатевича [28, с. 1864]. Крім того, Є. Врецьона відніс до провідників ОУН Р. Сушка [29, с. 473].

Одна з центральних тем української історіографії – взаємовідносини Проводу українських націоналістів і Крайової езекутиви ОУН. Дослідники намагаються відшукати причини конфлікту між ними, які привели в 1940 р. до розколу організації. П. Мірчук убачав головну причину

упередження місцевих керівних кадрів націоналістів до закордонного Проводу у персональному складі ПУН [22, с. 26]. Натомість З. Книш вважав, що найбільшою перешкодою у роботі керівного центру ОУН були “особисті амбіції деяких людей, відокремленість поодиноких націоналістичних організацій, організований егоїзм і місцевий патріотизм” [17, с. 108]. На роль психологічного фактора у напружених відносинах між ПУН і КЕ вказував З. Пеленський [7, с. 507].

Зарубіжна українська історична думка охоплює і такий аспект проблеми, як діяльність УВО та ОУН на східноукраїнських землях (СУЗ). П. Мірчук [6, с. 225–229], Ю. Бойко [30, с. 608–614] та ін. не ставлять під сумнів факт існування на Наддніпрящині націоналістичного підпілля, але залишили відкритим питання про його тактику, масштаби підпільної роботи, структуру, чисельність тощо. В історичній літературі названо не більше десятка імен діячів підпільно-революційного руху на СУЗ, які виконували доручення Є. Коновальця. Загалом треба визнати, що фактологічний бік цього питання майже не вивчений.

У процесі вивчення історії націоналістичної організації перед дослідниками неминуче виникало питання про її зовнішньополітичні орієнтири. Першим серйозним дослідженням на цю тему стала німецькомовна двотомна монографія відомого діяча ОУН Р. Ільницького. У першому томі головну увагу звернено на українсько-німецькі взаємини у 1934–1939 рр. [31]. Автор показав, що у своїй визвольній боротьбі ОУН прагнула схилити на свій бік ворогів Польщі і Радянського Союзу. З усіх європейських держав тільки Німеччина мала чітку позицію щодо СРСР. Саме через це українським націоналістам імпонувала її зовнішньополітична програма (щоправда, тоді ще не були відомі плани Гітлера щодо України). При цьому дослідник неодноразово наголошував, що контакти українців з Німеччиною були вимушеними [31, с. 81, 261–263].

Праця Р. Ільницького показала дорогу іншим дослідникам української діаспори, які розглядали зовнішню політику ОУН у контексті її визвольної концепції. Суть цієї доктрини полягала у тому, що Організація повинна спиратися винятково на власні сили, дотримуватися тактики політичної незалежності. Ще одна важлива деталь, на яку звернули увагу історики, – міжнародна діяльність ОУН була багатовекторною, Є. Коновалець і ПУН підтримували зв'язки не тільки з Німеччиною, а й з Англією, Італією, Японією, Чехословаччиною та іншими країнами. П. Мірчук виділив два основні напрями діяльності націоналістичної організації на міжнародному відтинку: 1) політична інформація для західного світу про визвольну боротьбу українського народу та про українську справу взагалі і 2) нав'язування політичних контактів із “ворогами наших ворогів” [6, с. 505–515]. Автор детально не досліджував цю проблему, а обмежився лише загальними оцінками. Зокрема, характеризуючи українсько-німецькі відносини, він не приховував, що ОУН за життя Коновальця контактувала з німецькими військовими колами, але відкидала співпрацю з гітлерівською партією [6, с. 583].

Розвиваючи цю тему, історик І. Каменецький вказав на те, що зв'язки між німецькою військовою розвідкою і ОУН продовжувалися і після підписання німецько-польського договору 1934 р., однак вони були “більш дискретного характеру і стосувалися більше військових питань в міру того, як німецька армія тратила свій вплив на курс політики третього райху”. Автор порушив також питання про контакти ОУН із Бюро зовнішніх справ націонал-соціалістичної партії, які, на його думку, мали обмежений характер [32, с. 866–867]. Дещо іншого погляду на це питання дотримується В. Косик у монографії, що вийшла друком 1986 р. у Парижі французькою мовою, а 1993 р. – у Львові в перекладі українською [33]. Учений стверджує, що зв'язки між ОУН і німецьким військовим міністерством, які існували під час Веймарської республіки і були менш важливі, ніж зв'язки радянських військових, перервалися якраз напередодні приходу нацистів до влади. Як важливий аргумент на користь свого висновку історик навів такий факт: у захопленому таємному архіві ПУН (т. зв. “архіві Сеника”) польська влада не знайшла нічого, що мало б бути доказом співпраці ОУН з німецькими службами чи німецької фінансової підтримки [33, с. 41, 45, 52]. На нашу думку, таке твердження варто сприймати з деяким застереженням. Річ у тім, що після укладення з Німеччиною угоди про дружбу і ненапад урядові кола Польщі могли і не оприлюднити наявність таких зв'язків.

Український праворадикальний рух значною мірою відображений у просопографічних дослідженнях. Як і слід було сподіватися, найбільше праць присвячено постаті Є. Коновальця. Перший нарис про голову ОУН з'явився через десять років після його трагічної загибелі. Це був посмертний твір О. Кандиби – відомого українського поета, члена ПУН з 1937 р. Тут Є. Коновалець постав як “людина великого політичного хисту, суверенний стратег революції й тактик суспільно-політичної роботи” [34, с. 25]. У повоєнні роки написано ще кілька досліджень. Зокрема, професор Українського вільного університету у Мюнхені Ю. Бойко порушив питання про керівництво Коновальцем націоналістичним підпіллям у Наддніпрянській Україні [35]. Згодом, у 1970-х рр. автор доповнив свою розвідку новими фактичними даними [30]. Однак перша ґрунтовна праця вийшла до 20-х роковин пам'яті Полковника. Це була книга П. Мірчука, яка відзначається багатством фактологічного матеріалу та глибокими узагальненнями. Зокрема, він виділив такі риси свого героя: безкомпромісність, вірність державницьким традиціям і соборництво [36, с. 59–60].

До активу української зарубіжної історіографії слід записати вихід у світ понад тисячосторінкового збірника “Євген Коновалець та його доба” (1974). У розділі “УВО – підземне військо України” З. Книш, О. Навроцький, М. Бажанський, О. Мельникович навели маловідомі факти з політичного життя Західної України 1920-х рр., настрої покоління Є. Коновальця, а також різні точки зору на минулі події. І. Кедрин-Рудницький на підставі своїх зустрічей з Коновальцем намалював його психологічний портрет. Талановитий журналіст намагався спростувати усталений погляд на Коновальця як героя, для автора він державний діяч.

Розділ “ОУН у боротьбі з окупантами” подає широке полотно подій, що ведуть до необхідності заснування ОУН. Про це розповіли ті, хто створював націоналістичну організацію: О. Бойдуник, С. Ленкавський, Ю. Артющенко, Є. Врецьона, В. Янів. Особливо виразно відтворено атмосферу Установчого конгресу ОУН та роль у ньому Є. Коновальця. Наступні розділи книги присвячені аналізу дій ОУН поза межами України, міжнародної політики ПУН, обставин смерті Є. Коновальця. Стосовно останньої теми, то можна стверджувати, що вона стала окремим напрямом дослідження вже у перше повоєнне десятиліття. На початку 1950-х рр. Я. Чиж (Я. Кутько) написав спеціальну працю у трьох частинах [37]. Через три десятки років у видавництві Ю. Середяка вийшов збірник “Шляхом на Роттердам” [38], де вміщено історично-меморіальні розповіді Є. Онацького, Д. Андрієвського, О. Семененка, З. Ірчанського та Я. Гайваса. Автори писали про проникнення московських агентів у закордонну частину ОУН, їхні зв'язки з головою ПУН, полемізували про особу Полуведька тощо. Українські дослідники одностайні у тому, що напередодні Другої світової війни втрата Провідника стала фатальною. За словами відомого письменника і члена ОУН Уласа Самчука, бомба, підсунута Є. Коновальцю у Роттердамі, на усі сто відсотків спаралізувала можливості українських визвольних змагань [39, с. 55].

Чимало публікацій про Є. Коновальця з'явилось на шпальтах часописів “Визвольний шлях”, “Авангард”, “Альманах “Гомону України”. У статтях А. Бедрія, О. Ковалю, М. Сулятича, Б. Лівчака, О. Стеціва, В. Олесюків та інших багато публіцистики, глорифікації Коновальця, але мало зважених оцінок і фактичних даних.

У 1960-х рр. вийшли друком перші історико-мемуарні праці, присвячені постаті С. Бандери. Найґрунтовнішою і такою, що не втратила свого значення дотепер, є монографія П. Мірчука [40]. На численних прикладах автор показав, що як Крайовий провідник ОУН С. Бандера підніс революційну боротьбу ОУН на “організаційні, моральні й політичні вершини”, завершив перебудову ідеологічно-політичного руху у міцну дієву і бойову організацію та домігся того, щоб її структурні ланки були у кожній українській місцевості. Морально, власним прикладом Бандера “натхнув організаційні кадри патосом боротьби й посвяти для батьківщини” [40, с. 150]. Своє бачення місця і ролі С. Бандери в історії ОУН представили також Д. Чайковський, Ю. Заблоцький, З. Карбович, М. Климишин, А. Бедрій, праці яких належать скоріше до жанру публіцистики.

П. Мірчуку належить пріоритет у дослідженні життєвого шляху та військово-політичної діяльності Р. Шухевича. Одна із сюжетних ліній його книги [41] – участь Шухевича у розбудові українського національного руху. Автор цілком справедливо зобразив історичну постать “втілен-

ням єдності й безперервності” усіх трьох періодів революційно-визвольної боротьби українського народу 1920–1950-х рр. Окремі аспекти цього питання (формування світогляду майбутнього революціонера, його роль у саботажній акції 1930 р. та інших антипольських виступах) порушили А. Бедрій, П. Терещук, О. Лисяк, Л. Ярошевський, Б. Підгайний. Важливі штрихи до політичного портрета Р. Шухевича містяться у збірнику, який виданий стараннями Української центральної інформаційної служби [42].

Представники наукових кіл української діаспори увіковічили засобом друкованого слова й інших діячів націоналістичного руху – З. Коссака, С. Охримовича, М. Тураша, В. Біласа і Д. Данилишина [43; 44]. Поодинокі і невеликі за обсягом статті присвячено підпільно-революційній діяльності В. Тимчія-Лопатинського, О. Гасина, Ю. Головінського [45; 46; 47]. Вагомий внесок в “оживлення” історії праворадикального руху зробив відомий громадський, політичний і військовий діяч, адвокат С. Шухевич. У книзі “Моє життя. Спогади” він здійснив спробу вийти на колективний портрет націоналістичного підпілля. Великою мірою йому вдалося досягти поставленої мети. Цьому сприяв не тільки письменницький талант, а й багатий досвід адвокатської практики автора (у 1920–1930-х рр. виступав захисником під час політичних процесів над активістами українського визвольного руху в Галичині і Волині) [48, с. 277–615].

Як бачимо, у середовищі зарубіжного українства створена велика кількість історіографічних фактів, що містять важливі для науки знання про ідейні та організаційні засади українського націоналізму, підпільно-революційну діяльність УВО та ОУН, їхню стратегію і тактику, внутрішню будову праворадикальних структур. Проте обмеженість джерельної бази, вузьке коло фахових істориків, партійно-політична заангажованість окремих авторів не сприяли вирішенню багатьох питань, як-от: структурна реорганізація націоналістичного табору, різновекторна зовнішня політика ОУН, взаємини націоналістичного підпілля з “легальним сектором” і Греко-Католицькою Церквою, розвідувальна діяльність УВО та ОУН тощо. Очевидними є розбіжності у поглядах представників бандерівської та мельниківської історіографії ОУН на причини непорозумін між закордонним і крайовим центрами Організації, які призвели до внутрішнього конфлікту та її розколу у 1940 р. Та попри це, історичний наратив української діаспори заклав добру основу для подальшого вивчення актуальної наукової проблеми.

1. Мандрик М. *Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу*. – К., 2006.
2. Марущенко О., Надурак Н. *Висвітлення діяльності УВО-ОУН (1920–1941 рр.) в українській зарубіжній та радянській історіографіях: порівняльний аналіз // Галичина*. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 572–579.
3. Посівнич М. *Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках*. – Львів, 2010.
4. Бойдуник О. *Як дійшло до створення ОУН // Євген Коновалець та його доба*. – Мюнхен, 1974. – С. 359–379.
5. Мартинець В. *Українське підпілля. Від УВО до ОУН: Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму*. – Вінніпег, 1949.
6. Мірчук П. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*. – Т. 1: 1920–1939. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968.
7. Пеленський З. *Між двома конечностями // Євген Коновалець та його доба*. – Мюнхен, 1974. – С. 502–524.
8. Ленкавський С. *Український націоналізм // Його ж. Твори*. – Т. 1 / за ред. Олександра Сича. – Івано-Франківськ, 2002.
9. Книш З. *Українська Військова Організація // Енциклопедія українознавства. Словникова частина: у 10-ти т.* – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3340–3342.
10. Книш З. *Власним рушлом: Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року*. – Торонто, 1966.
11. Книш З. *Начальна Команда УВО у Львові // Євген Коновалець та його доба*. – Мюнхен. – 1974. – С. 288–297.
12. Бойко Ю. *Основи українського націоналізму*. – Б.м., 1951.
13. Мартинець В. *Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму. Аналітично-порівняльна студія*. – Вінніпег, 1954.
14. Липчик Т. *Український націоналізм: критика і оборона*. – Нью-Йорк, 1962.
15. Пундик Ю. *Український націоналізм*. – Париж, 1966.
16. Паклен Р. *Основи націоналістичного світогляду і українські націоналісти: у 3 т.* – Б.м., 1978. – Т. 3, Ч. 1.
17. Книш З. *При джерелах українського організованого націоналізму*. – Торонто, 1970.
18. Ребет Л. *Світла і*

міні ОУН. – Мюнхен, 1964. 19. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Його ж. *Історичні есе: в 2 т.* – К., 1994. – Т. 2. – С. 63–93. 20. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Там само. – С. 247–259. 21. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес українських націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 395–425. 22. Мірчук П. Революційний змаг за УССД. (Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”). – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1985. – Т. 1. 23. Книш З. В сутінках зради (убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського). – Торонто, 1975. 24. Книш З. Городок. – Торонто, 1973. 25. Книш З. Варшавський процес ОУН. На підложжі польсько-українських відносин тієї доби: у 2 т. – Торонто, 1986. 26. Книш З. Дрижить підземний гук (Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині). – Вінніпег, 1953. 27. Книш З. Архів Сеника. Історично-критична студія. – Торонто–Нью-Йорк–Лондон–Сідней, 1992. 28. Прокоп М. Організація Українських Націоналістів // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина: у 10-ти т.* – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1863–1867. 29. Врецьона Є. Мої зустрічі з Полковником // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 466–481. 30. Бойко Ю. Націоналізм на СУЗ у добі Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 577–617. 31. Ilnytskij R. *Deutschland und die Ukraine. 1934–1945. Tatsachen europaischen Ostpolitik. Bd. 1.* – 2 Aufl. – München, 1958. 32. Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 851–882. 33. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів, 1993. 34. Олесь О. [Кандиба О.] Євген Коновалець: Нарис про життя, чин і смерть великого українського патріота. – Б.м., 1948. 35. Бойко Ю. Євген Коновалець і осередньо-східні землі. – Б.м., 1947. 36. Мірчук П. Євген Коновалець (у 20-річчя смерті). – Торонто, 1958. 37. Кутько Я. Пекельна машина в Роттердамі: Історія убивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень. – Нью-Йорк–Детройт–Скрентон, 1952–1953. – Ч. 1: На авансцені. – 1952; Ч. 2: За лайтунками підпілля. – 1953; Ч. 3: П'ята колумна Валюха. – 1953. 38. Онацький Є. Шляхом на Роттердам. – Буенос-Айрес, 1983. 39. Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. – Вінніпег, 1972. 40. Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості. – Нью-Йорк–Торонто, 1961. 41. Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1970. 42. Збірник на пошану ген. Романа Шухевича / уложив Г. Васькович. – Лондон–Мюнхен, 1990. 43. Косак, Охримович, Тураш. – Торонто, 1968. 44. Білас і Данилишин / опрацював Данило Чайковський. – Нью-Йорк, 1969. 45. Гладилевич А. Володимир Тимчій-Лопатинський (У тридцятиліття його загиби) // *Визвольний шлях* (Лондон). – 1979. – Кн. 5. – С. 556–565. 46. Гладилевич А. Олекса Гасин (Спогад) // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1980. – Кн. 7–8. – С. 825–830. 47. Бородач В. Сотник Юліян Головінський // *Альманах “Гомону України”*. – Торонто, 1984. – С. 57–63. 48. Шухевич С. *Моє життя: Спогади*. – Лондон, 1991.